

УДК 159.923.38

Л. В. Кіян

аспірант кафедри психології Донбаського державного педагогічного університету
(м. Слов'янськ)
вул. Г. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область

**ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ
ЯК СКЛАДОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ**

Стаття присвячена теоретичному аналізу основних підходів до вивчення когнітивних здібностей особистості, висвітленню загальних характеристик, що формують структуру комунікативної компетентності особистості, яка розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії. Розглянуті питання теоретичної основи змістовного аналізу комунікативної компетентності як процесу забезпечення багатофункціональності спілкування, володіння системою знань з обміну інформацією і пізнанням людьми один одного у процесі взаємодії, вміння формувати міжперсональні взаємини, вміння управління та коригування власної поведінки і поведінки інших людей. В статті здійснений аналіз стану розробленості проблеми когнітивних здібностей як складової комунікативної компетентності особистості, вивчені когнітивні складові та компоненти комунікативної компетентності особистості.

Ключові слова: здібності, когнітивні здібності, комунікативні здібності, комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. Особливістю сучасного суспільства є ускладнення виробничих процесів, розширення особистих контактів, розвиток комп'ютерних мереж розповсюдження інформації, розширення сфери комунікативного впливу. У даний час спостерігається протиріччя між необхідністю володіння сучасною особистістю високим рівнем розвитку інтелекту та психологічної культури і труднощами, які часто зустрічаються в розумінні відносин між людьми, соціальної ситуації, в адаптації до суспільства. Вирішення цієї суперечності полягає у збільшенні компетентності особистості, у спілкуванні і, в цілому, компетентності при пізнанні суспільства. Адекватність розуміння процесу спілкування і поведінки людей, адаптацію до різних систем взаємин визначають розвитком розумових здібностей. Ефективність поведінки, взаємин і спілкування вбачається у взаємопов'язаному розвитку комунікативних та інтелектуальних здібностей.

Здібності як індивідуально-психологічні особливості особистості являють собою умови продуктивного виконання діяльності (навчальної, трудової, комунікативної). Здатна людина швидше оволодіває знаннями й уміннями. Вона успішніше виконує різні комунікативні операції і прийоми, досягає в них високих результатів. При цьому має значення усвідомлення важливості знань і умінь, застосування їх на практиці.

Сучасна психологічна наука орієнтується на людину, безмежний розвиток її інтелекту, творчих здібностей і на її культурне мислення. Від природи кожна людина наділена своїми власними інтелектуальними можливостями і когнітивними здібностями. Здібності — це особистісні утворення, що включають знання та вміння,

які сформовані на базі вроджених задатків людини і визначають її можливість в успішному освоєнні тих чи інших видів діяльності.

Сучасна людина живе в складному соціальному і науково-технічному світі. Для того, щоб домогтися в ньому успіху, необхідний досить високий рівень інтелекту та, що до нього, когнітивних здібностей. Когнітивні здібності (cognitive abilities) або пізнавальні здібності є частиною інтелекту. Інтелект — узагальнене поняття, що характеризує сукупність розумових здібностей людини.

Інтелект виступає сукупним розумовим потенціалом людини. Він включає в себе інструменти реалізації когнітивних здібностей, які мають бути доцільно використані для адаптації людини до життя. Інтелект формується в процесі становлення особистості в конкретному суспільстві і залежить від її соціалізації. Інтелект є когнітивною засадою в життєдіяльності людини, є його розумовим потенціалом, а вміння мислити — це здатність реалізовувати цей потенціал [7].

Але, незважаючи на великі експериментальні дані, в сучасній науці тема взаємозв'язку інтелекту і особливостей особистості, в тому числі і комунікативних здібностей, мало розроблена; дані, отримані різними дослідниками, часто протилежні. Реалізація особистістю своєї суб'єктивності у спілкуванні пов'язана з наявністю у неї необхідного рівня комунікативної компетентності. Комунікативна компетентність складається з трьох здібностей.

1. Надавати соціально-психологічний прогноз комунікативній ситуації, в якій належить спілкуватися.

2. Соціально-психологічно програмувати процес спілкування, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації.

3. Здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування в комунікативній ситуації [2].

В якості теоретичної основи змістовного аналізу комунікативної компетентності приймаються уявлення про структуру предметної діяльності. Особливо важливим є виділення орієнтовної і виконавчої частини дії, а також поняття про внутрішні засоби діяльності.

Комунікативна компетентність розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

Як і будь-яка дія, комунікативний акт містить у собі аналіз і оцінку ситуації, формування мети і складу дії, реалізацію плану або його корекцію, оцінку ефективності. Особливо важливе значення для вивчення комунікативної компетентності має аналіз складу тих внутрішніх засобів діяльності, які використовуються при орієнтуванні в комунікативних ситуаціях.

Однак, комунікативна компетентність не визначається тільки знаннями, вміннями, навичками і здібностями. Комунікативна компетентність особистості можлива у випадку розвиненої здатності до розуміння того, що відбувається в процесі взаємодії, при цьому необхідно, щоб пізнання будувалося як суб'єкт-суб'єктне. Вирішальною комунікативної компетентності буде система сформованих відносин людини до процесу спілкування, тобто його комунікативна позиція, демонстрована у відповідній поведінці та вчинках. У ситуації спілкування позиція означає прагнення і вміння спиратися на психологічний аналіз поведінки, що включає аналіз мотивів, думок, почуттів та інших психологічних характеристик учасників ситуації. Компетентне спілкування передбачає суб'єкт-суб'єктну позицію, тоді цінністю для кожного учасника комунікації є можливість розуміння і здійснення спільної дії.

Таким чином, загальнопсихологічний аналіз проблеми комунікативної компетентності дозволяє визнати компетентним таке спілкування, в рамках якого використовується компетентна позиція (позиція «на рівних») [6].

Розглядаючи комунікативну компетентність як процес забезпечення багатофункціональності спілкування, в її змісті виділяють три провідних компоненти: когнітивний, афективний і поведінковий.

Когнітивний компонент — володіння системою знань з обміну інформацією і пізнанням людьми один одного у процесі спілкування. Афективний компонент — вміння з формування міжперсональних взаємин. Регулятивний компонент — вміння управління та коригування власної поведінки і поведінки інших людей, організація спільної діяльності.

Потрібно відмітити, що у вітчизняній і зарубіжній літературі проблема вивчення когнітивних складових і компонентів комунікативної компетентності вивчена не повністю. Тому подальша експериментальна розробка цих аспектів буде новим напрямком у дослідженні ролі когнітивних здібностей у формуванні комунікативної компетентності особистості.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу стану розробленості проблеми дослідження когнітивних здібностей як складової комунікативної компетентності особистості, вивчення когнітивних складових та компонентів комунікативної компетентності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. У повсякденному житті всім, у тій чи в іншій мірі, доводиться розмірковувати через зростаючі потреби і можливості сучасного світу, що потребують все більш досконалих розумових здібностей. У даний час, завдяки працям Б. Г. Анохіна, Т. А. Голубової, Н. А. Леонтєва, К. К. Платонова, С. Л. Рубінштейна, В. Д. Шадрикова, В. М. Дружиніна та ін, проблему здібностей можна віднести до числа найбільш докладно досліджених в психології. Але, з іншого боку, проблема здібностей є однією з найбільш суперечливих у диференційній психології.

Проблеми розвитку когнітивних здібностей людини присвячено багато досліджень. Так, Є. І. Регіпер у роботі «Розвиток здібностей дослідника» детально обґрунтовує, що природні інтелектуальні можливості, такі як пам'ять, спостережливість, увага, необхідні в повсякденному житті і їх потрібно розвивати [4]. Рух, діяльність, творчість — етапи розвитку самого розвитку — спосіб буття самого буття — ось, про що йдеться в роботі Б. В. Новікова «Творчість як спосіб здійснення гуманізму» [4]. З позицій принципово нового когнітивного підходу розглядається ряд фундаментальних епістемологічних проблем у роботі І. П. Меркулова «Еволюція. Мислення. Свідомість (когнітивний підхід і епістемологія)» [3]. Проблеми розвитку і саморозвитку особистостей і підходи до розв'язання цих проблем висвітлюються у статтях Н. Шахіревої та Ф. Росса «Як виховати генія?» Крім того, розвиток пізнавальної діяльності людини розглянено в роботах Є. Н. Князевої, О. К. Тихомирова, В. П. Філатова тощо [2].

З розвитком методів факторного аналізу намітився явний прогрес у вирішенні питань, що стосуються розуміння когнітивних здібностей. Лідерами цього руху стали С. Барт, Г. Томсон, К. Холзінгер, Т. Л. Келлі і Л. Л. Терстоун.

Головна мета у вивченні когнітивних здібностей полягала у визначенні того, які види здібностей можна ідентифікувати. Зокрема, Л. Л. Терстоун опублікував роботу під назвою «Первинні розумові здібності» (Primary mental abilities). Він вважав, що його результати підтримають висновок про наявність багатьох видів інтелекту і спростують припущення про існування одного виду інтелекту — спіль-

ного. У більш пізніх дослідженнях Л. Л. Терстоуна і інших вчених цей висновок був зведений до припущення про «ієрархічність» організації когнітивних здібностей. Це припущення містилося в тім, що деякі когнітивні здібності є вкрай загальними та входять до складу різнорівневої розумової діяльності, тоді як інші є більш спеціалізованими. (Ф. Вернона «Структура людських здібностей» (The structure of human abilities), Дж. П. Гілфорд «Природа людського інтелекту» (The nature of human intelligence). У 70-х рр. деякі психологи когнітивного напрямку з фактичного забуття відновили дослідження тих найпростіших когнітивних функцій, котрі вивчалися Дж. Кеттеллом та іншими в кінці XIX ст. в якості можливих заходів інтелекту. Сучасний рівень розвитку технологій і використання мікрокомп'ютерів надають для цього нові можливості [5].

У теоретичному аналізі проблеми вивчення когнітивних здібностей слід відмітити думку Ж. Піаже — провідного дослідника когнітивних здібностей особистості, що використав переважно клінічний підхід. Його більшою мірою цікавило вивчення здібностей як універсальних характеристик Homo sapiens і їх розвиток протягом усього життя людини, особливо в період дитинства.

Крім того, «когнітивна еволюція Homo sapiens — це передусім еволюція його когнітивних здібностей, які забезпечують інформаційний контроль навколишнього середовища і внутрішніх когнітивних станів людини, а завдяки цьому виживання самої популяції людини. Хоча пізнання потребує чималих зусиль і напруженої праці, завдяки когнітивній еволюції всі наші знання розвиваються частково без нашої свідомої участі в силу природної зміни поколінь і появи популяцій — носіїв нових адаптивних і ціннісних засобів переробки когнітивної інформації, нових когнітивних здібностей, нового інтелекту» [5].

Переважає більшість досліджень когнітивних здібностей присвячена їх вивченню з точки зору індивідуальних відмінностей, оскільки між людьми спостерігаються відмінності навіть у тих здібностях, які характерні для них як виду.

Спеціальні здібності були предметом вивчення багатьох психологів. Навчальні та математичні здібності вивчали А. А. Бодальов, В. А. Крутецький, педагогічні — Н. Ф. Гоноболін, Н. В. Кузьміна, організаторські — А. Г. Ковальов, Л. П. Уманський, музичні — Б. М. Теплов, В. І. Кауфман, професійні — К. К. Платонов.

Багато вітчизняних авторів, які досліджували питання комунікативних особливостей особистості, відзначали той факт, що комплекс комунікативних можливостей людини є складною системою (В. М. Жуков, В. І. Кашницький, Р. А. Максимова, В. В. Рижов та ін.).

Поняття «комунікативна компетентність» вперше було використано А. А. Бодальовим [6] і трактувалося, як здатність встановлювати і підтримувати ефективні контакти з іншими людьми за наявності внутрішніх ресурсів (знань і умінь). Комунікативна компетентність людини переважно складається на основі досвіду спілкування між людьми, формується безпосередньо в умовах взаємодії.

За визначенням В. І. Жукова комунікативна компетентність — це психологічна характеристика людини, як особистості, яка проявляється в його спілкуванні з людьми або «здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми». До складу комунікативної компетентності входить сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують успішне протікання комунікативних процесів особистості [1, С. 18].

Комунікативна компетентність — це інтегральна особистісна якість, що забезпечує ситуаційну адаптивність і свободу володіння вербальними і невербальними засобами спілкування, можливість адекватного відображення психічних станів і

особистісного складу іншої людини, вірної оцінки її вчинків, прогнозування на їх основі особливостей поведінки особи, яку сприймає людина. Комунікативна компетентність являє собою комплексне утворення, що складається з трьох компонентів: емоційно-мотиваційного, когнітивного і поведінкового. Емоційно—мотиваційний компонент утворюють потреби в позитивних контактах, мотиви розвитку компетентності, смислові установки «бути успішним» партнером взаємодії, а також цінності спілкування і цілі.

У когнітивний компонент входять знання з області взаємин людей і спеціальні психологічні знання, отримані в процесі навчання, а також смисли, образ іншого як партнера взаємодії, соціально-перцептивні здібності, особистісні характеристики, що утворюють комунікативний потенціал особистості. На поведінковому рівні це індивідуальна система оптимальних моделей міжособистісної взаємодії, а також суб'єктивного контролю комунікативної поведінки.

Основним чинником комунікативної компетентності є комунікативні здібності. До складу комунікативної компетентності входять три види здібностей: гностичні, експресивні та інтерактивні.

У вітчизняній психології розробка проблеми комунікативної компетентності проводилась у рамках досліджень успішності спільної діяльності та ефективності соціально-психологічного тренінгу. Л. А. Петровська розглядала компетентність як атрибут спілкування суб'єкт-суб'єктної парадигми, що включає певний рівень розвитку комунікативних, соціально-перцептивних і інтегративних умінь. У формуванні комунікативної компетентності беруть участь насамперед смисли, особистісні цінності, глибинні спонукання, соціогенні потреби і резерви знань, умінь і навичок.

Комунікативна компетентність визначається: а) як складна особистісна характеристика, як сукупність здібностей, умінь, психологічних знань і комунікативних особистісних якостей, б) як система внутрішніх ресурсів особистості, що забезпечує побудову ефективної комунікативної дії в ситуаціях міжособистісної взаємодії, що припускає ситуативну адаптивність і вільне володіння вербальними і невербальними засобами соціальної поведінки (Ю. М. Ємельянов, В. І. Жуков, В. А. Лабунська, Л. А. Петровська) [1].

Комунікативна компетентність пов'язана з семантизацією своєї поведінки для інших у інтерперсональному досвіді життя, забезпечує суб'єкту відчуття задоволеності собою як суб'єктом комунікативного партнерства. У кінцевому рахунку, високий рівень комунікативної компетентності забезпечує успішність у соціумі і відповідно підвищує самоповагу людини; навпаки, низька комунікативна компетентність корелює з підвищеною стресоуязвимістю, фрустрованістю і тривожністю (М. Ю. Кондратьєв, Г. А. Ковальов). Змістовність комунікативної компетентності може бути представлена як інтегративна характеристика людини, що визначає її потенціал як успішного суб'єкта взаємодії.

Висновки. Проведений аналіз, систематизація та узагальнення теоретичних підходів до розгляду проблеми дослідження когнітивних здібностей як складової комунікативної компетентності особистості дає нам можливість говорити про те, що розумовий розвиток, ініціатива і активність, пов'язані з загальними здібностями та складають основу розвитку спеціальних здібностей. Так, спеціальні здібності можуть виявлятися на високому рівні лише в тому випадку, якщо людина володіє знаннями в конкретній галузі і має схильність до даного виду діяльності. При досягненні достатнього рівня знань та вмінь в певній окремій діяльності лю-

дина починає прагнути до нових знань, розширенню розумового кругозору. Тоді спеціальні здібності стають джерелом розвитку загальних здібностей.

Під когнітивними здібностями розуміються здібності накопичувати і систематизувати інформацію, аналітично відокремлювати закономірності мовних явищ. У структуру когнітивних здібностей входять: гностичні вміння, пізнавальні вміння, пов'язані з особливостями уваги, мислення і пам'яті, сприйняття і адекватне розуміння різного роду знакових систем: вербальної (переважно) і невербальної; вміння формувати і формулювати думки; вміння виявляти і розуміти лексико-граматичні аспекти мови.

Комунікативна компетентність являє собою інтегральне, відносно стабільне, цілісне психологічне утворення, яке проявляється в індивідуально-психологічних, особистісних особливостях у поведінці та спілкуванні конкретного індивіда. Не дивлячись на відмінність у розумінні складових комунікативної компетентності, всі автори сходяться на думці, що по суті комунікативна компетентність являє собою здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми.

Зауважимо, що проблема вивчення когнітивних складових і компонентів комунікативної компетентності вивчена не повністю. Тому подальша експериментальна розробка цих аспектів буде новим напрямком у дослідженні ролі когнітивних здібностей у формуванні комунікативної компетентності особистості.

Список використаних джерел та літератури

1. Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растянный П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков. — М., 1990. — 146 с.
2. Князева Е. Н. Концепция инактивированного познания: исторические предпосылки и перспективы развития / Е. Н. Князева. — М.: Канон+, 2004. — С. 308-349.
3. Меркулов И. П. Эволюционируют ли когнитивные способности / И. П. Меркулов // Вопросы философии. — 2005. — № 3. — С. 92-102.
4. Новіков Б. В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Б. В. Новіков. — К.: Парапан, 2005. — 332 с.
5. Регирер Е. И. Развитие способностей ученого / Е. И. Регирер. — М.: Наука, 2003. — 223 с.
6. Равен Д. Компетентность в современном общении: выявление, развитие и реализация / Д. Равен [пер. с англ.] — М.: Когито — Центр, 2002. — 396 с.
7. Шахирева Н. Саморазвитие личности как мета мотив современного образования / Н. Шахирева // Сентябрь. — 2005. — №1-2 (32-32). — С. 47-54.

References

1. Zhukov Yu.M., Petrovskaya L. A., Rastyannikov P. V. Diagnostika i razvitie kompetentnosti v obschenii / Yu.M. Zhukov.— M., 1990.— 146 s.;
2. Knyazeva E. N. Kontsepsiya inaktivirovannogo poznaniya: istoricheskie predposylki i perspektivy razvitiya / E. N. Knyazeva. — M.: Kanon, 2004. — S. 308-349.
3. Merkulov I. P. Evolyutsioniruyut li kognitivnyie sposobnosti / I. P. Merkulov // Voprosy filosofii. — 2005. — # 3. — S. 92-102.
4. Novikov B. V. Tvorchist yak sposib zdlysnennya humanizmu / B. V. Novikov. — K.: Parapan, 2005. — 332 s.
5. Regirer E. I. Razvitie sposobnostey uchenogo / E. I. Regirer. — M.: Nauka, 2003. — 223 s.
6. Raven D. Kompetentnost v sovremennom. obschenii: vyiyavlenie, razvitie i realizatsiya / D. Raven [per. s angl.] — M.: Kogito — Tsentr, 2002. — 396s.
7. Shahireva N. Samorazvitie lichnosti kak meta motiv sovremennogo obrazovaniya / N. Shahireva // Sentyabr. — 2005. — #1-2 (32-32). — S. 47-54.

Л. В. Киян

аспирант кафедри психології

Донбаского государственного педагогического университета (г. Славянск)

**ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ КОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ
КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
ЛИЧНОСТИ**

Резюме

Статья посвящена теоретическому анализу основных подходов к изучению когнитивных способностей личности, рассмотрению общих характеристик, формирующих структуру коммуникативной компетентности личности, которая рассматривается как система внутренних ресурсов, необходимых для построения эффективного коммуникативного действия в определенном кругу межличностного взаимодействия. Рассмотрены вопросы теоретической основы содержательного анализа коммуникативной компетентности как процесса обеспечения многофункциональности общения, владение системой знаний по обмену информацией и познанием людьми друг друга в процессе взаимодействия, умение формировать межперсональные взаимоотношения, умение управления и корректирования собственного поведения и поведения других людей. В статье осуществлен анализ состояния разработанности проблемы когнитивных способностей как составляющей коммуникативной компетентности личности, изучены когнитивные составляющие и компоненты коммуникативной компетентности личности.

Ключевые слова: способности, когнитивные способности, коммуникативные способности, коммуникативная компетентность.

L. V. Kiian

postgraduate of the Chair of psychology

Donbas State Pedagogical University (Slavyansk)

**RESEARCH OF THE PROBLEM OF THE COGNITIVE ABILITIES AS A
PART OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PERSONALITY**

Abstract

The article deals with the theoretical analyses of the basic approaches to the studying of the cognitive abilities of a personality, the defining of the common characteristics which form the structure of the communicative competence of a person that is considered as a system of the inner resources that are necessary for building of the effective communicative actions in the certain circle of situations of the interpersonal interaction. The questions of substantive analysis of the theoretical framework of communicative competence as a process of providing multi communication possession of the knowledge system of exchange of information and knowledge of other people in the process of interaction, the ability to form interpersonal relationships, management skills and adjusting their own behavior and the behavior of others. The paper analyzed the status of the problem of cognitive abilities as part of the communicative competence of the individual, studied cognitive components and components of communicative competence of the individual.

Keywords: abilities, cognitive abilities, communicative abilities, communicative competence.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013